
Bílá kniha a bílá nemoc statistik

Bílá kniha a bílá nemoc statistik

LIDOVÉ NOVINY

21.6.2008, autor: PETR KOUBA, JAKUB JIRSA

Návrhy v Bílé knize terciárního vzdělávání povedou ke ztrátě akademických svobod a ke zvýšení nerovností v přístupu ke studiu

Absolventi humanitních oborů mají být připravováni „pro různé pozice ve státní správě a administrativě obecně“. Specifická role humanitních oborů ve společenském a kulturním prostoru, či dokonce možnost vlastního výzkumu je zřejmě autorům Bílé knihy velkou neznámou.

Ministerstvo školství v květnu představilo tzv. Bílou knihu terciárního vzdělávání, která by měla být podkladem veřejné diskuse o reformě vysokého školství. Přínos této expertní studie je především v kritické analýze současného stavu českého vysokého školství a v pojmenování jeho základních problémů. Za všechny zmíněné lze vyjmenovat několik nejzávažnějších: chronické podfincování vysokých škol, přetrvávající praxe paralelního působení pedagogů na několika vysokých školách zároveň, jež je vynucena nejen nedostatkem docentů a profesorů, ale i mizernými platy odborných asistentů, kteří musejí přijímat více pracovních úvazků, aby se nějak užívali. Dalším problémem je nerovnost v přístupu k vysokoškolskému vzdělání. Ta souvisí jednak se zavedeným systémem přijímacích zkoušek, jednak s neexistencí studentských půjček. Stejně tak je problematická i vysoká míra nedokončování studia.

V návaznosti na výše uvedené potíže jsou v Bílé knize vytyčeny základní cíle, jichž by v rámci reformy českého vysokého školství mělo být dosaženo. Mezi ně zejména patří: celkové navyšování finančních prostředků, posílení autonomie vysokých škol, větší diverzifikace vysokoškolského studia a konečně snížení sociálně podmíněné nerovnosti v přístupu k vysokoškolskému studiu. Tyto cíle jsou správné a jejich realizace je nanejvýš žádoucí. Konkrétní kroky navrhované autory Bílé knihy však povedou k přesně opačným výsledkům: zejména ke ztrátě akademických svobod a ke zvýšení sociální nerovnosti v přístupu ke studiu. Zároveň je třeba upozornit na skutečnost, že ve státním rozpočtu na rok 2008 bylo poprvé od roku 1989 na vysoké školy a výzkum vyčleněno o více než 1,7 miliardy méně než předešlý rok.

Krok špatným směrem

Ačkoli tvůrci Bílé knihy tvrdí, že akademická svoboda zůstane nedotčena, nebo že bude dokonce posílena, není to pravda, a to bez ohledu na plánované zachování akademických senátů. Výkonnou a legislativní moc na univerzitě totiž převezme správní rada, v níž budou univerzitní činovníci pouze jednou z několika složek (vedle zástupců vlády, regionů, podnikatelů, tedy tzv. „externích aktérů“). Správní rada bude „nástrojem pro monitorování a ovlivňování základních strategických kroků instituce“ a jmenovat ji bude ministr školství.

„Externí aktéři“ mají být překvapivě i ve vědecké radě univerzity (§ 82) a akademické senáty si dle paragrafu 83 „ponechají nezastupitelnou roli v projednávání a schvalování (nikoli tvorbě) vnitřních předpisů instituce... Nezastupitelnou roli by měl mít akademický senát v hodnocení servisních činností, zejména těch, které mají zásadní význam pro studenty (ubytovací a stravovací služby, stipendia, kulturní, sportovní a jiné volnočasové aktivity).“

Jak již bylo řečeno, jmenování správní rady má být v moci ministra (§ 81) a na ministroví závislá správní rada se má zásadně podílet na volbě rektora (§ 84). Takto razantní vstup politické moci na univerzitní půdu je naprosto neodůvodněný. Proč dnes rozšiřovat moc politiků v oblastech, kde ji tradičně nikdy neměli mít? Pokud se navíc podíváme na dnešní obsazování a fungování rad, v nichž zasedají „externí aktéři“, je poměrně reálnou vizí, že experti typu Heleny

Fibingerové, Pavla Němce či Milana Richtra budou určovat strategické cíle univerzit (ve správní radě) a rozhodovat o návrzích na docentské a profesorské tituly (ve vědecké radě), zatímco akademický senát bude uplatňovat svoji autonomii při rozhodování o kvalitě omáček v kolejní jídelně a organizaci sportovních turnajů.

Je pravda, že v mnoha zemích správní rady univerzit dobře fungují (např. v některých skandinávských zemích). Avšak nechce se uvěřit, že by Bílá kniha, vyplněná mnoha sociologickými statistikami, vznikala bez vztahu k aktuální společenské situaci v naší zemi. Při morální úrovni naší politické reprezentace a její schopnosti skutečně se starat o „věci veřejné“ se totiž posílení role politiků a „externích aktérů“ ve vedení univerzit, tak jak je vymezuje Bílá kniha, jeví jako krok špatným směrem.

Společnost „neznalostí“

Podle autorů Bílé knihy by v rámci diverzifikace vysokých škol mělo dojít k jejich rozdělení na výzkumné, vzdělávací a profesně orientované, což samo o sobě nemusí být ještě nijak problematické.

Záhadou nicméně zůstává, jak se výzkumné vysoké školy, jejichž prioritou bude badatelská práce v rámci úzce zaměřených seminářů, budou vyrovnávat s nadbytkem zájemců o studium. Sotva se to podaří bez zachování principu numerus clausus, jehož existenci chtějí autoři Bílé knihy minimalizovat (§ 106). Přirozeným zájmem mnoha studentů je přece dostat se na ty nejlepší školy, kde s nimi budou pracovat špičkoví odborníci. Špičková výzkumná pracoviště budou mít zákonitě mnohem vyšší úroveň než výchovné ústavy pro odborně profi lované bakaláře. Každá ze škol bude bezpochyby zaměřena jiným směrem, co se však úrovně seminářů a přednášek týče, výzkumné instituce budou zcela jasně kvalitnější.

Bílá kniha ovšem zároveň zcela opomíjí humanitní obory, a jelikož je orientována pouze na výsledky, které lze kvantifikovat, dá se předpokládat, že by je reforma dovedla k jejich naprosté degradaci. Podle autorů Bílé knihy jsou absolventi humanitních oborů připravováni „pro různé pozice ve státní správě a administrativě obecně“. Specifická role humanitních oborů ve společenském a kulturním prostoru (médiá, nakladatelství, kulturní instituce aj.), či dokonce možnost vlastního výzkumu je zřejmě autorům velkou neznámou. V paragrafu 40 se sice zmiňují, že je potřeba dbát specifik humanitních oborů. Nikde se však neřká, jaká jsou tato specifika a jakým způsobem jich je třeba dbát.

Bílá kniha podobně ignoruje otázku umělecky zaměřených vysokých škol, takže zůstává nejasné, zda by tyto školy měly být považovány za výzkumné, vzdělávací či prakticky orientované. Nutno podotknout, že žádná ze tří navrhovaných kategorií vysokých škol neodpovídá specifikům škol uměleckých. Vzhledem k jejich charakteru by nejspíše bylo záhodno, aby umělecké vysoké školy získaly zvláštní status, což ovšem autoři Bílé knihy nijak nepřipouštějí.

Vše nasvědčuje tomu, že autoři Bílé knihy chápou pod pojmem „společnost znalostí“ toliko úzké propojení aplikovaného výzkumu s průmyslem. Není však dobré podřít celou vysoké školství jen jedné složce národního hospodářství, průmyslu a obchodu. A nelze opomíjet nebezpečí, kterému by v poměrech nastolených Bílou knihou musel čelit primární výzkum. Výzkum, který není okamžitě aplikovatelný, by bylo velmi snadné eliminovat a odsunout na druhou kolej. Přitom je to právě primární výzkum, který nejlépe vypovídá o kvalitě vědecké práce. Nemluvě o tom, že v případě takových oborů, jako je například egyptologie, teologie, teoretická matematika, divadelní věda či astrofyzika, si lze propojení vědy a průmyslu představit jen stěží.

Bílá kniha vychází z premisy, že snížení nerovnosti v přístupu k vysokoškolskému vzdělávání lze nejlépe dosáhnout zavedením školného. Paradox tohoto tvrzení se ani nesnaží vysvětlit. Pravda, studijní náklady mají být částečně hrazeny ze „základního studijního grantu“, jenž by byl studentům poskytován formou nevratné půjčky (§ 111, § 164). Základní studijní grant však nebude stačit k plnému pokrytí školného, o čemž svědčí předpokládaná nutnost „základní studijní půjčky“, jejíž část by měla pokrýt i školné. Podle odhadu vycházejícího ze současného stavu by základní studijní grant činil pouze 890 Kč měsíčně, a navíc by se v případě neplnění studijních povinností a prodlužování studia měnil z nevratné půjčky v půjčku vratnou (§ 164).

V sociálně znevýhodněných rodinách chybí jakákoliv zkušenost s vysokoškolským studiem. Za takových podmínek si lze jen těžko představit, že by se studenti začali masově hlásit na vysoké školy. Nebudou riskovat studium náročných oborů (medicína, matfyz) a humanitních předmětů, jež jim nezaručí příjmy ke splácení půjčky. Počet studentů z chudých rodin tak ve srovnání s dneškem ještě poklesne. Naději by mohla skýtat jen sociální stipendia, jejichž množství a dostupnost se však za stávajících poměrů dá jen stěží odhadnout. Jediné, co lze s jistotou předpovědět, je, že o sociální stipendia by se museli ucházet kromě jiných i studenti z učitelských rodin, neboť - jak předpokládají autoři Bílé knihy - učitelská profese bude jen stěží skýtat záruku, že ti, kdo si ji zvolí, budou v budoucnu s to splácet základní studijní půjčku.

Jedním ze základních „nástrojů“ financování, o nichž Bílá kniha hovoří, jsou „soukromé zdroje jako součást vícezdrojového financování“ (§ 102). Dalo by se tedy předpokládat, že se náležitě vysvětlí, jak třeba účast podnikatelského sektoru ve správních radách univerzit tyto prostředky zajistí, tedy že po výkladu normativního financování bude následovat podkapitola o soukromých zdrojích. Avšak taková kapitola v Bílé knize není. Ať už je to záměrné opomenutí, či pouhé nedopatření, kniha mlčí o tom, jak zajistit financování univerzit ze soukromých zdrojů. Přitom externím aktérům dává do rukou kontrolu nad chodem univerzit, aniž by specifikovala jejich povinnosti či jakýkoli přínos. Tento přístup se tak zdá být klasickou ukázkou principu „soukromé zisky za veřejné náklady“.

Podobného momentu si v textu všiml i bývalý ministr školství a děkan FHS UK Jan Sokol. Podle něj se „znovu pléduje pro to, aby normativ na studenta dostávaly i soukromé školy, jako je tomu v ČR na středních školách, což je problematické hned z několika důvodů, které autoři nezmiňují. Předně to znamená ‚soukromé podnikání za státní peníze‘, za druhé se nikde nemluví o tom, k jakým ‚společenským službám‘ budou soukromé školy zavázány (tak jako veřejné - například o reprodukci učitelských sborů), a za třetí se to říká jedním dechem s tím, že veřejné výdaje na VŠ neporostou. To pokládám za nepřijatelné a neproveditelné.“

Rozpory a statistiky

Shrneme-li uvedené body, můžeme konstatovat, že deklarované cíle a strategické kroky, jež mají vést k jejich naplnění, si v Bílé knize fatálním způsobem odporují. Zřejmě je to dáno tím, že autoři jsou si svou pravdou absolutně jisti a nezamýšlejí se nad možnými problémy a námitkami. Podkladem jsou jim měřitelné, „tvrdé“ údaje statistik, což vede k odmítnutí jakéhokoli jiného přístupu, který by sice nebyl kvantitativní, avšak mohl by problematizovat deklarované teze a odhalit vnitřní rozpory v textu.

Jan Sokol k tomu poznamenává: „Své návrhy autoři předkládají jako až podezřele jednoznačné a málokdy se zmiňují o jejich problémových stránkách. Opírají se o kvantitativní, to jest měřitelné a agregované údaje a o mezinárodní srovnání. V tom je jak jistá síla jejich argumentace, tak ale i jistá povrchnost a přehlížení problémů hůře měřitelných, možná však o to důležitějších.“ Podle jedné z mnoha statistik uvedených v Bílé knize si reformu vysokého školství, která by „zvýšila kvalitu poskytovaného vzdělání“, přeje přes šedesát procent dotázaných. Při takové formulaci se můžeme jenom divit tak nízkému číslu. Avšak žádná statistika nám neřekne, jak tuto reformu provést a zda má jejím základem být tato verze Bílé knihy.

fn

V současnosti se zdá, že teorie a praxe ministerstva školství se zásadním způsobem rozcházejí, a to zvláště tam, kde jde o financování terciárního sektoru vzdělávání. Do dalších let vláda dokonce plánuje nikde nevidané snižování finančních prostředků na vysoké školství. Začátkem června proto akademický senát Filozofické fakulty UK přijal usnesení, ve kterém upozorňuje na alarmující stav financování vysokých škol. Akademický senát, je přesvědčen, že současný způsob financování a uskutečňování reformního plánu MSMT v několika příštích letech povedou přesně opačným směrem, než jaký doporučuje Bílá kniha. Povedou jednoznačně ke snížení kvality výuky a výzkumu, ke zhoršení dostupnosti i efektivitě terciárního vzdělávání a k větší centralizaci jeho řízení."

Současná situace na FF UK je přitom taková, že nepoměr mezi státními dotacemi a reálnými fakultními výdaji hrozí vyústit v nutnost propouštět kvalifikované pedagogy, které bude prakticky nemožné nahradit. Závěr usnesení akademického senátu FF UK se tak v obecných bodech shoduje i s našimi závěry: současné jednání ministerstva školství a strategické kroky Bílé knihy odporují jejím deklarovaným cílům.

Závažnou otázkou v přístupu ministerstva tedy zůstává samotné postavení Bílé knihy v koncepci rozvoje vysokého školství. Ministr Ondřej Liška má k dokumentu nejednoznačný vztah; do funkce přišel, když se na Bílé knize již několik let pracovalo. Avšak mnohem závažnější jsou zatím nepotvrzené zprávy, že zatímco probíhá veřejná diskuse o Bílé knize, ministerští úředníci chystají návrh novely zákona o vysokých školách a terciárním vzdělání. Je-li to pravda, pak by bylo dobré vyjasnit, v jakém vztahu jsou tyto připravované novely k Bílé knize. A měla by se zahájit veřejná diskuse i o těchto návrzích.

Autoři Bílé knihy zřejmě pod pojmem „společnost znalostí“ chápou toliko úzké propojení aplikovaného výzkumu s průmyslem. Není však dobré podřít celí vysoké školství jen jedné složce národního hospodářství. A nelze opomíjet nebezpečí, kterému by v poměrech nastolených Bílou knihou musel čelit primární výzkum.

Současná situace na FF UK je taková, že nepoměr mezi státními dotacemi a reálnými fakultními výdaji může vyústit v nutnost propouštět kvalifikované pedagogy

O autorovi PETR KOUBA, JAKUB JIRSA, Autoři působí jako odborní asistenti na FF UK